

AZ ERŐSZAK MINT ÉRTELEM II. *

EGYED PÉTER

„A szocialista nevelés céljait elválaszthatatlanul egybekapcsoltuk a háborúéval. A tűzben öntudatra ébredt eszmék erőteljesen és mindenkorra beépülnek.” (Lev Trockij: *Életem*)

Ha valaki az erőszak-témákkal foglalkozik, aligha kerülheti meg Georges Sorel híres könyvét, a *Gondolatok az erőszakról*. A következőekben összefoglalunk néhány olyan felvetést, amely nem annyira a proletár-erőszak és a szocializmus világtörténelmi összefüggésének a kérdéskörével foglalkozik – ez volt ugyanis Sorel legfontosabb elméleti paradigmája –, hanem azokkal az általánosabb jellegű megállapításokkal, amelyeket Sorel az erőszakról tett. Ezek váltak ugyanis mindazoknak a törekvéseknek a kiindulópontjává, amelyek az állam erőszakos eltüntetését tették meg végcélként a különböző ideológiákat valló mozgalmak és csoportosulások számára. Egy állam megdöntése kétségtelenül maximális erőszakot jelent, ilyen jellegű hatékony akaratervényesítést valamilyen erre a célra megszerveződött társadalmi csoport részéről. Az erőszak ideológéma és filozoféma lett és mint ilyen *értelmi tényező*, a társadalmi viszonyoknak és a történelemnek a *rendezőelve*. A manapság a világban tapasztalható – több típusba sorolható – erőszak-folyamatok alapjában véve arra az elképzelésre vagy meggyőződésre épülnek, hogy az erőszakkal valamit meg lehet oldani, és ez még akkor is így van, ha magának a valaminek a tartalmára a folyamatokat kezdeményező erők nem tudnak pontos választ adni. A formális háború stratégiái éppen a 90-es évek végétől kezdődően hangsúlyozták, hogy a folyamatok lezárása utáni időszak megtervezése nélkül az erőszak (formális háború) értelmetlen. Az erőszaknak van tehát egy idődimenziója, amelynek szekvencialitását átlátni és voltaképpen uralni, megtervezni, nehezebb, mint magát az erőszakcselekményeket kivitelezni. Az erőszak ilyen értelemben nem lehet *action gratuite*, spontán fenntartható folyamatok összessége, mert azok önmagukban olyan káoszt, *rendetlenséget* eredményeznek, amelyben a mindenoldalú aktorok túlélése is kétségessé válik. Az erőszak tehát csak az idői koordináták pontos ismeretében lehet értelmi tényező, a hatásmechanizmusok ismerete elengedhetetlen a folyamatok uralása szempontjából. Az idődimenzió szempontjából egy sajá-

* *Az erőszak mint értelem* címmel közölt tanulmányom *A jelenlétről* című kötetemben jelent meg. KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1997. 63-77. Ezt a dolgozatot ama folytatásának szánom.

tos ellentmondást képezett ki Georges Sorel. Egyrészt hangsúlyozta, hogy a jövőt nem lehet tudományosan előre látni, ezért a történelmi elbeszélések mintájára nem is szabad hipotéziseket gyártani. Van azonban egy olyan jövődimenzió, amelyet értelmileg igenis be lehet látni és bizonyos módon uralni is, időben meghatározatlan jövők konstrukcióját kell létrehozni, amelyek a praktikus cselekvéseinknek egy adott típusú realitást biztosítanak. Ezek a gondolatok Szent Ágoston szellemében vannak, aki a jövővel kapcsolatos projekciókat reális cselekvési dimenziókban látta.

MÓDSZERTAN

A *Gondolatok az erőszakról* szabálytalan mű, nem követ, nem követhet valamilyen konzisztens társadalomtudományi logikát², hiszen egy cikkgyűjtemény az alapja. Az első kiadáshoz fűzött *Előszavában* Sorel azt jelezte, hogy nem törekedett az erőszak exhauszív bemutatására, és a *Divenire sociale* hasábjain megjelent cikkeinek inkább gondolatébresztő jellegű szánt. Egyeséges terv nélkül írt és nem volt szándékában didaktikus jelleggel felruházni a könyvét. Később is ezt az álláspontját hangsúlyozta. Nem akart könyvet írni – jelezte a Daniel Halévyhez írott levelében, könyvének *Bevezetésében* –, amikor a *Mouvement socialiste*-ben közzétette cikkeit. Ezekkel a kijelentéseivel ellentétben viszont nagyon sok helyen tett módszertani észrevételeket, amelyeket nagyon is meg kell fontolni, amikor téziseit jellemezzük. Itt nem állt szándékunkban egy pontos filológiai analízis elvégzése, nem ez tanulmányunk célja: Georges Sorel képzett és nagyon is éles eszű gondolkodó volt, aki hangsúlyozta, hogy egyrészt nem ért egyet a francia tudósok steril intellektualizmusával és ezzel szemben a társadalmi folyamatokban megmutatkozó tényszerűségekre alapoz.

A MARXI MODELL

Elméleti munkásságának alapja a marxi társadalom- és történetfelfogás, a világméretű osztályharc koncepciója volt. (Néhol a marxi szempontokat is korrigálni kívánta.) Végezetül pedig az erőszaknak a metafizikáját kívánta

² Fontosnak tartjuk itt megjegyezni, hogy a hihetetlen, szerteágazó és nehezen összefogható utalásrendszer (történelmi tényekre, szerzőkre, politikusok nézeteire) nagyon is átláthatóvá válik, ha figyelmesen követjük az egyes fejezetek elején álló tartalomjegyzékek tematikus összefoglalásait. Sorel maga nagyon is tisztában volt műve gondolati szerkezetével és átláthatóvá is tette azt. Ez azonban nem jelenti, hogy az értelmezés során ne kellene bizonyos gondolataira nem az írásmű szerkezeti logikája szerint hivatkozni.

nyújtani, mint az erőszakjelenségeket egységes rendszerkeretben és alapokon értelmező, valóban reflexiós kategóriákat. Másik forrása Bergson filozófiája volt. Ennek a mentén olvasta és értelmezte a művet Hannah Arendt is, aki a bergsonista *élan vital* hatását vélte felfedezni abban, ahogyan Sorel minden erőszakjelenséget végül is az életfolyamat, az életharc szükségyszerűségeinek a gondolati logikájába utalt³.

Művének bevezető részeiben Sorel analitikusabban is viszonyult az általa választott operacionális fogalomhoz: *erőszakos cselekedetek*ről írt, amelyek megmutatják, hogy a társadalmi béke voltaképpen illúzió, avagy egy osztály (a burzsoázia) félelmének és tehetetlenségének a kifejeződése, de amely erőszakos cselekedetek mindig is hozzátartoznak a társadalmi együttélési alapformákhoz. Éppenséggel felfedik az alapformákban rejlő illuzív töltetet. Az erőszak alapformájának *összeesküvést* tartotta, mely ugyanakkor a *forradalom* alapformája is. Az erőszaknak fontos megnyilvánulási formái az *egyéni merényletek* is, amelyekkel kapcsolatban felmerül az erőszak *hatásvizsgálatának* a kérdése. „Minden erőszak alkalmazásával járó konfliktus ily módon elővédharcá válik – hangsúlyozta –, és senki sem láthatja előre, hogy mit eredményeznek az ilyen nagy csatározások;”⁴ Ezzel kapcsolatban érvényes az a gondolati alakzat, amelyet *mítosz*nak és ilyen értelemben gyakorlati érték híján levőnek tartott, hogy tudniillik „a sztrájkolók valójában azt remélik, hogy kezdetét veszi a nagy *napóleoni ütközet* (amelyik végleg eltiporja a legyőzötteket).”⁵ És ebből származott a szintén illuzív következtetés: „Így születik meg a sztrájkok gyakorlatából a katasztrofális forradalom fogalma”⁶ Ennek következtében gondolták úgy végül a jelen kor francia forradalmárai, hogy az általános sztrájkok meg fogják semmisíteni a tőkés rendszert. Ennek a forradalmár éthosznak a megsemmisítésére találták ki a tőkés szociálpolitikát, amelynek a segítségével pacifikálni vélték a forradalmi hevületet és indulatot. A szakszervezeti vezetők élni tudtak a *munkáserőszak*nak, a *lázadó erőszak*nak a nyomásgyakorló erejével, amely végül is a közvetlen és forradalmi módszer elméletében és gyakorlatában öltött testet. Ezek nagyon fontos tények és összefüggések, amelyek befolyásolták az események menetét, azonban pusztán ezekből és ennyiből a rendszerszintű összefüggéseket nem lehet megérteni. Ezeknek az értelmezését a kapitalizmusnak az elemzésével kell elvégezni és abba ágyazni. Itt Sorel a legortodoxabb (didaktikus) módon nyúlt a marxi osztályelmélethez. Az alapvető tény itt a két ellentétes osztály

³ Vö: Hannah Arendt: *On Violence*. New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 1969.

⁴ Sorel: i.m. 65

⁵ Uo.

⁶ Uo.

léte. (A sokat hivatkozott marxi dichotomikus tétel és modell.⁷) A proletariátus nem elsősorban azért nyúl a lázadáshoz, mert érdekeivel ellentétes módon használják ki eleven munkaerejét, hanem mert – eszmei tényezőkről van szó –, felismeri, hogy jöjjön a szocializmushoz kötődik és a szocializmus „emlékezetébe vésvé a forradalmi eszmét, felkészíti őt az ellenséges osztály megsemmisítésére.”⁸ A *proletárerőszak* a kezdeti szinten visszakényszeríti a munkáltatókat eredeti szerepükbe, és visszaállítja, láthatóvá teszi az alapvető antagonizmust, amelyet a demokratikus látszatok elfednek. A proletárerőszakban látta Sorel az eljövendő forradalmak biztosítékát, olyan egyetlen eszközt, „amelyik az elbutított európai nemzetek rendelkezésére áll ahhoz, hogy újra meglegeljék régi energiájukat”.⁹ Itt európai és nemzeti összefüggésekben gondolkodott Sorel, ez egy olyan keret volt a számára, amely végül történetfilozófiai perspektívát eredményezett: egy jól szervezett munkásosztály, egységes és forradalmi proletariátus visszakényszeríti a burzsoáziát abba a szerepkörbe, amelyben felemelkedett (amikor is hódító és gazdag burzsoáziaként mutatkozott meg). Így a kapitalista társadalom eléri majd történelmi kiteljesedését, ez a történelem végét megelőző sztázis lenne. Marx ugyan úgy gondolta, hogy a forradalmi tördőfés egy ilyen burzsoáziát ér majd el, Sorel véleménye azonban az volt, hogy a kapitalizmus és benne a burzsoázia történelmi lejtőre került a „humanitarizmusával”, pacifizmusával és demokráciájával. A burzsoázia elhárítja az erőszak gondolatát. A történelmi új helyzet azt eredményezte, hogy egy ilyen kapitalizmus felszámolását kell majd hogy elvégezze a proletárerőszak *végző* forradalmi cselekménye. (Ha arra gondolunk, hogy ez a fajta szocializmus végképp a múlté és teljesen felesleges mindenféle proletárforradalomról manapság beszélni, nem feledkezhetünk meg a történelmi tényről: Sorel tanúja volt a nagy októberi szocialista forradalomnak, amelyet ő inkább bolsevik vagy szovjet forradalomnak nevezett. Művéhez 1919 szeptemberében egy függelék csatolt (a negyedik kiadáshoz), *Lenin mellett* címmel, amelyben a következőképpen fogalmazott: „Lenin joggal lehet büszke arra, amit elvtársai véghezvisznek: az orosz dolgozók halhatatlan dicsősége, hogy elérik olyan dolgok megvalósulását, amelyek eddig csupán elvont eszmék voltak.”¹⁰ Ez az esemény – bármiképpen is végződött – több száz évre meghatározta a világtörténelem alakulását. Másfelől itt azt is meg kell

⁷ „Marx úgy beszél a társadalomról, mint amely két alapvetően ellenséges csoportra tagozódik; ezt a dichotom tételt gyakran támadták a megfigyelés nevében és némi szellemi erőfeszítésre kétségkívül szükség van ahhoz, hogy igazoltnak találják a mindennapi élet jelenségeiben. I.m. 123.

⁸ I.m. 81.

⁹ Uo.

¹⁰ I.m. 202.

jegyezni, hogy a bolsevik forradalom története nagyon is *post festa* a soreli gondolatok központi elemeinek kialakulásához képest. Véleményem szerint bizonyos *távolságtartás* is van a soreli megfogalmazásokban: a bolsevik forradalom nem azokon a forradalmi anarchoszindikalista alapokon jött létre, amelyekről Sorel a végső forradalom kitörését látta. Ezért aztán a bolsevik forradalom meg annak a teljesítménye valamiképpen az övé is meg nem is.

SOREL TÖRTÉNELMI PÉLDÁIRÓL

Elképzeléseinek kialakításához két világtörténelmi nagyságrendű történelmi eseményhez nyúlt vissza: az egyik a francia forradalom, az erőszak-problematika szempontjából, a másik pedig az 1870/1871-es korszakforduló: a francia-porosz háború, illetve az ezzel szervesen összekapcsolódó párizsi kommün történései. Alapvető megállapítása szerint az a forradalmi erőszak, amelyet a burzsoázia gyakorolt 1789 és 1793 között, más volt, mint az ő korának szocialista és szindikalista alapokon körvonalazódó forradalom (és erőszak) koncepciója. Ami itt lényegesnek tűnik: a polemikusan idézett Edouard Drumont¹¹ okfejtéseiből azt tartja fontosnak megjegyezni, hogy 1871-ben a francia proletariátus megtanult gyűlölni. (Ennek meg is lehetett a közvetlen magyarázata: Thiers Párizsba bevonuló csapatai válogatás nélkül öldösték a civileket is, minek következtében mindösszesen 25 000 halottja maradt a véres eseményeknek, nem beszélve a sebesültekről, meg azokról, akikre további bírósági eljárások vártak, a száműzöttekről stb. Ettől a kortársak is elrettentek. Feltételezhetjük, hogy aligha maradt érintetlen párizsi munkáscsalád. Itt kell megértenünk Sorel ama módszertani eljárását, amely az érzelmek szerepére és azoknak a megértésmechanizmusaira, a társadalom elképzelésében játszott szerepére vonatkoznak.) Azonban azt is meg kell jegyeznünk: 1793. március 27-én a Nemzeti Konvent ülésén Robespierre szintén a gyűlölet felébresztésével és az erre hivatkozással akarta keresztülvinni a Capet-ház teljes jogfosztását és ezzel kapcsolatban határozati javaslatot terjesztett elő. A forradalmi törvényszék volt a forradalmi terror legfőbb institucionális szerve, ennek a döntései nyomán indultak az eljárások. A Nemzeti Konvent ventőse hava 23-án tartott ülésén fogadta el (Saint-Just előterjesztésében) híres határozatát, amely a forradalmi terror eljárásainak az alapja lett.”¹² Ekkoriban a hivatalos nyilvántartás szerint 7007 státusfogyó volt a párizsi börtönökben.

¹¹ Drumont a *ferocité* (kegyetlenség) minősítéssel illeti a burzsoázia által ekkor használt erőszakformákat.

¹² „A forradalmi törvényszék tegyen folytatólagos jelentést a francia nép és szabadság ellen szőtt összeesküvés tetteiről és bűntársairól, vegye haladéktalanul őrizetbe a

Amikor Drumontra hivatkozott, Sorel megemlítette Drumont hivatkozását Malonra. Érdeemes megállnunk itt egy pillanatra: Benoit Malon 1865-ben csatlakozott a Nemzetközi Munkásszövetséghez (AIT), a szervezet egyik francia vezetőjeként két alkalommal is bebörtönözték, majd az I. Internacionálé ellen rendezett harmadik perben több hónapra is elítélték. Kommünárdként a párizsi Kommün több vezető szervében is tisztséget vállalt, majd annak véres leverése után Svájcba (Lugano) majd Olaszországba menekült. Nagyszerű könyvének (*La troisième défaite du prolétariat français*, 1871) adatlásával teljesen megegyezőek a mai történetkutatás eredményei, ami a kommünben részt vett társadalmi erők és politikai csoportosulások összetételét illetik. Ezt nyilván azért jegyezzük meg, mert a Marx-irodalomban uralkodó tézis szerint Marx a Kommünt az első proletár államnak tekintette. A párizsi kommünről szóló írásaiban valóban fellelhető az a fogalomhasználat, amelynek értelmében a nemzetközi burzsoázia összeesküvése nyomán sikerül levernü a párizsi „egyetemes köztársaságot”. Számos ideologikus megfogalmazás alapján vélhetjük úgy, hogy Marx külön entitásnak látta a párizsi proletariátust, amely a saját céljait valósította volna meg és ez a szemléletmód fenntartásokkal kezelendő. Mindazonáltal egy analitikusabb olvasat kimutathatja, hogy Marx is átlátta a kommünben részt vevő társadalmi aktorok teljes spektrumát, valamint azt is, hogy különeműségük ellenére képesek voltak határozottan és civilizatorikus küldetésnek megfelelően egy cél érdekében fellépni.

AZ ERŐSZAK FILOZÓFIÁJA

A témánk szempontjából legfontosabb soreli gondolatok voltaképpen egy erőszak-tipológia formájában vannak összefoglalva. Az erőszak a társadalmi dinamika része, ennek az elemeként gondolta Sorel, hogy külön kérdésként kell foglalkozni vele. Ezek a gondolatok első ízben a *Tanulmányok a marxizmus kritikájáról* c. írásában fogalmazódtak meg, és azoknak a téziseknek a szintetikus összefoglalására törekednek, amelyek az embernek a kapitalizmus körülményeihez való alkalmazkodására vonatkoznak. 1. A munkásosz-

gyanúsítottakat, és állítsa őket bíróság elé. Hazaárulóknak nyilváníthatnak és ilyenként büntetnek azok, akikről megállapítást nyer, hogy bármilyen eszközzel előmozdították a Köztársaság polgárai megrontásának a tervét, aláásták a közhatalmat és a közszellemet[...] A forradalmi és köztársasági kormányzattal s annak központjával, a Nemzeti Konventtel szembeni ellenállás merénylet a népszabadság ellen; aki ebben vétkesnek találhatik, aki bármilyen úton módon kísérletet tesz [a közhatalom] megrontására, szétzúzására vagy működésének a meggátolására, halállal bűnhődik [...] In. *Ész Istennő nevében*. Tallózás a Moniteur két évfolyamában 1793-1794. Válogatta, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Semlyén István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 235-236.

tály természeti szükségszerűségként éli meg élet és munkafeltételeit, 2. A burzsoázia az, amely a történelemben először ismeri fel, hogy a társadalom nem természeti feltételeket jelent és a vetélkedés és a versengés rendszerével változtatni lehet ezen. De a jobb élet és munkafeltételeket kizárólag a burzsoázia számára képzeli el. Ebben a rendszerben jelenik meg, 3. mozzanatként „az erőszak rendszere”, amely rendkívül fontos szerepet játszik a történelemben, és amely különböző formákat ölthet:

a) a legalsó szinten szétforgácsolt erőszakkal találkozunk¹³, mely a létért való küzdelemhez hasonlít; ez a gazdasági viszonyok közvetítésével hat, és lassú, de biztos kisajátítást idéz elő; az ilyen erőszak főként a pénzügyi rendszerek révén nyilvánul meg. (Ide fűzött Sorel egy magyarázó lábjegyzetet, arra vonatkozóan, hogy Hollandiában az adót arra használták fel, hogy mestersegesen megdrágítsák az alapvető közszükségleti cikkek árát (Marx példája).

b) Ezután következnek az állam központosított és szervezett kényszere, mely közvetlenül a munkára hat, hogy a *munkabért szabályozza*, azaz a többletsinálásnak megfelelő korlátok közé szorítsa, hogy a munkanapot meghosszabbítsa, magát a munkást pedig normális fokú függőségben tartsa. Ez egyik lényeges mozzanata az úgynevezett eredeti felhalmozásnak. (Ez tehát egyféle korlátozás, amely azért tekintettel van az alapvető szükségletekre.)

Végül itt van a tulajdonképpeni értelemben vett erőszak, amely az eredeti tőkefelhalmozás történetében oly nagy helyet foglal el, s a történelem fő tárgyát képezi.”¹⁴

Míndezek alapján Sorel arra következtetett, hogy ezeknek a különböző mozzanatoknak van egy logikai sora. A kiindulópont organizmus jellegű, amelyben a szociális aktor nem mutat semmiféle önálló akaratot. Ebből olyan állapotok felé haladunk, amelyben megjelennek az egyes akaratok és ki nyilvánítják terveiket. Ez az elképzelés egy organicista társadalomfejlődés körvonalaait mutatja. Ő azonban hozzátette, hogy a történelmi rend ezzel a képpel teljesen ellentétes valóságot mutat. Sorel itt is Marxnak a *Tőkében* kifejtett nézeteire támaszkodott. Ennek értelmében a az eredeti tőkefelhalmozás kezdeti korszakaiban a brutális erőszak jól látszott, azonban ez egyre inkább a jogi kényszer, a törvény összefüggéseibe öltözött, amelyet az uralkodó osztályok mindig is a maguk céljaira használtak fel. Ez volt az állam, a maga törvényeivel. A történelem legutolsó szakaszában a társadalom egy

¹³ A legalacsonyabb szintű erőszakhoz tartozó jelenségeket nagyszerű történet-szociológiai elemzésben foglalja össze a VI. fejezetben, amelyben a mesterlegények erőszakcselekményeiről, a céheken belüli erőszakfolyamatokról, a kriminális erőszaknak, a bűnszövetkezeteknek a társadalmi szerepéről ír. Véleménye szerint ez a fajta erőszak is egyetemes jelenség, csak a gazdasági szféra fejlődésével változnak a formái.

¹⁴ Sorel: I.m. 165

teljesen önállóan működő szervezetre hasonlít. Elsősorban a közgazdászokat tévesztette volna meg ez a természeti evolúciós kép, amely nagyon is megfelel a természetjogi gondolkodás alapvető kánonainak Erre vonatkozó gondolatait több helyen is kifejtette. Ezzel szemben – hangsúlyozta Sorel – a szocializmus úgy tekinti ezt a fejlődést, mint a burzsoá kényszer történetét. A burzsoá kényszernek is megvan a maga tipológiája, formái: ezek bizonyos történelmi eljárások alakzataiként jelennek meg. Ilyenek: a törvényes kényszerítés, a pénzügyi nyomás, a hódítás vagy a munka jogi szabályozása, akár a gazdaság. Mindig a burzsoá kényszerről van szó, amely a tőkés rend megteremtésén munkálkodik¹⁵. Ettől kezdve terminológiailag is világosan elválik a kényszer¹⁶ az erőszaktól, az erőszak, mint proletárerőszak lesz annak a világtörténelmi mechanizmusnak a hordozója, a szocializmusé, amely a törvényi és gazdasági kényszer burzsoáziájának az államát is el fogja törölni, stílszerűen „a történelem szemétdombjára” száműzi. Meg kell tenni a világos terminológiai megkülönböztetéseket is, Sorel szerint a *kényszer* (force) és az *erőszak* (violence) szavakat hol a hatalom cselekedeteiről, hol a lázadó cselekedetekről szólva használják.¹⁷ Már csak azért is el kell választani ezt a két fogalomhasználati módot, mert másak a belőlük adódó következmények. „A kényszer célja szerinte egy olyan társadalmi rend erőltetése, melyben egy kisebbség kormányoz, míg az erőszak ezen rend megdöntésére irányul.” A kényszer történelmi, míg az erőszak a jelen idő totális akaratervényesítési módja.

A történelmi tanulságok szerint azonban államot csak legalábbis ugyanolyan hatásfokkal működő állam törölhet el. Ezért tehát a munkásosztálynak hatalomra kell juttatnia a maga embereit, akik minden tevékenységüket egyetlen célnak fogják szentelni, a cél a kapitalizmus megdöntése a nép javára. Ennek a letéteményes a parlamenti szocialista párt – lenne. Ez azonban tévút, a proletariátus nem ismételheti meg a burzsoázia történelmi útját. Itt Marx nézeteitől is el kell rugaszkodni (aki éppenséggel a burzsoá kényszer és a proletárerőszak közti különbséget nem ismerte fel). A követendő út azé az erőé, amely az általános sztrájkban rejlik. Ez éppúgy, mint a szabadságharcok, legnagyobb mérvű megnyilvánulása *a felkelt tömegekben rejlő individualista erőnek*.¹⁸ Érzelmi szempontból is teljes telítettséget mutató forma: kifejeződik benne az alkotó gyűlölet (amelyet Sorel, az apológia-függelékben – Jean Jaurésszel ellentétben nem tekintett csodálatra méltónak). Az általá-

¹⁵ Sorel. 167

¹⁶ A francia eredetiben *force* (erő). A magyar terminológiában valóban a kényszer terminus fedi le ezt a konceptust, a későbbiekben a fordítók az *erő* terminusát is használják.

¹⁷ I.m.164.

¹⁸ Sorel 238

nos megnevezése mind a történelmi iránynak, mind a mozgalmi formának a *forradalmi szindikalizmus*, megvalósulási módja az általános politikai sztrájk.

AZ ÁLTALÁNOS POLITIKAI SZTRÁJK MINT HÁBORÚ

Műve több helyén utalt arra Sorel, hogy a nagy társadalmi harcokat a háborúval kell összehasonlítani. Módszertani szempontból ez nyilván nem egy „tisztá” kategória, de elfogadható: az összehasonlítás alapja a hasonló elemek döntő túlsúlya. A közvetlen átvitel azonban nem alkalmazható, mert a hagyományos háborúknak vannak olyan sajátosságai, amelyek történetileg alakultak ki. Ezek között a legfontosabbaknak a következőket tartotta: a katonai hivatás inkommenzurabilitása, amely a közönséges embert a közönséges élet fölött álló kategóriába emeli, továbbá a dicsőség érzése, valamint az ember önmegmérettetési vágya, amelynek révén a nagy csaták nyomán felsőbbiséget követel magának. Ezeknek a disztinktív jegyeknek egyike-másika kétségtelenül érvényes, a francia szerző történelmi tanulmányaiból párolta le azokat. A háború másik megközelítésmódja az, amelyben a politikusok becsvágya miatt következik be, a győzelemnek fölényt kell biztosítania az országot sikeres időkben vezető pártnak.¹⁹ Ennek végeredménye mindig egy „belső hódítás”, amely annak alapján jöhet létre, hogy a közhangulat elragadtatja magát a jövőre vonatkozó lelkes elképzelésektől. Nyilván, a mindenkor uralkodó osztály zsákmány vagy profit formájában biztosítja az anyagi gazdasághoz járuló többletet. Itt csak annyit kell megjegyeznünk, hogy mindkét forma mindig is megvolt a történelemben, az egyik példa éppen a kétes dicsőségű athéni politikus, Alkibiadész felbujtására elindított végül is katasztrófába bukó szicíliai hadjárat volt.

Sorel álláspontja szerint a szindikalista általános sztrájk az első háborús szisztémával mutat több hasonlóságot. A proletariátus mintegy helyzetbe hozza magát, amennyiben önmagára a történelem mozgatójának nagy szerepét szánja. Harci paradigmákba szerveződik, mindent a harcnak rendel alá.²⁰ Itt támad az első ellenvetés lehetősége. Közismert, hogy a háborúk egyik elengedhetetlen, alapvető feltétele a háborús gazdaság. Ez nemcsak a hadiipart, fegyverkezést stb stb jelenti, hanem mindazon készletek felhalmozását, amelyek egy hosszan tartó hadviselés feltételei között elégségeseknek bizonyulhatnak. Valamilyen módon az egész nemzetet implikálják a modern időkben. Kizárólag egy nagy társadalmi csoport, osztály részéről ezeket a feltételeket megvalósítani aligha lehetséges. Ezért ennek a háborúnak mások a célkitű-

¹⁹ I.m. 158

²⁰ I.m. 159

zései és másak a feltételei, nem a hódítás vagy egyéb belpolitikai célok képezik a tartalmát, hanem éppen annak az államnak a megsemmisítése a célja, amely a hagyományos háborúkban a hódítást megszervezte. Ha a kapitalizmus uralkodó osztályának végső és legfontosabb célja a hódító háborúk esetében is az állam megerősítése volt, esetünkben itt egy teljesen ellentétes folyamat kibontakoztatásáról van szó: az állam lerombolásáról. Tegyük hozzá, hogy ebben a folyamatban alapvetően átértelmeződik és felértékelődik minden, amit hagyományosan a szubverzív tevékenységek kategóriájába sorolnak, azaz a különböző típusú felforgatások, merényletek, végső soron a terrorizmus minden formája, amely ennek a *végcélnak rendelődik alá!*

Mindez felveti a megvalósítás konkrét formájának a kérdését. Sorel itt a szocialista irodalomban folytatott vitákra utalt, amelyek a proletárdiktatúra kérdését valamilyen távoli személytelen jövőbe tolták, és jóllehet voltak használható elképzelések. Bernstein például jól látta – jegyezte meg Sorel –, hogy a proletárdiktatúra a társadalomnak elnyomókra és elnyomottakra való felosztását jelenti²¹. Ugyanő azonban mégsem vette észre, hogy a politikai sztrájk²² gondolata a legszorosabban kötődik eme formához. A következőkben Sorel néhány megfontolást fogalmazott meg ama folyamat kibontakozását illetően, amely politikai sztrájk kivitelezése során meg kell, hogy valósuljon: 1. a sztrájk sikere érdekében a proletariátusnak nagy tömegben kell belépnie a szakszervezetekbe. Ezt bizonyos politikai bizottságok szerveznék meg, amelyekről azonban többet nem tudunk itt meg. A folyamat eredménye egy komplett szervezet, amelynek az élén a majdani vezetők kellene, hogy megjelenjenek. Egy másfajta *árnyékállam* létrehozásáról van szó (amely nem azonos a hagyományos politikai váltások árnyékkormányával, itt talán ezt a különbségtételt is meg kell tenni). Mindez azonban nem lehet a hatalom egyszerű *átadása*, a modern államok parlamentáris rendszerei ugyanis számos menetrendszerű eljárást dolgoztak ki ennek a biztosítására. A modern állam hatalmi logikája integrálja a belső erők mozgását, s ennek az eredménye nem lehet más, mint egy újabb „csodálatos szolgaság”. Sorel látnivaló erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy terminológiailag is kikeveredjen

²¹ i.m. 168

²² Walter Benjamin alapvetően egyetértett Sorelnek a forradalmi politikai sztrájk elemzéséről szóló téziseivel, azzal a felismeréssel, hogy az általános politikai sztrájk forradalomhoz vezet. Alapvető, lényegi felismeréseknek tartotta őket és felvetette a nem politikai sztrájkok (a különböző szakmai csoportok szindikalista mozgalmainak) történelmi szerepének a kérdését – ez az ezzel kapcsolatos elemzések fontosságát –, amennyiben ezek nem integrálhatóak a végső emancipatorikus törekvésekbe. Walter Benjamin: *Zur Kritik der Gewalt*. Walter Benjamin Gesammelte Werke, Schriften Vol. II.1. hrsg. R. Tiedemann e H Schweppenhäuser, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999. 184.

ebből a hatalmi logikából, a totalizációk rendszeréből. Ámbár pontosan követni lehet gondolatmeneteit, néhol mégsem tud megszabadulni egy bizonyos terminológiai kétértelműségtől.

A háborúval való összevetés gondolata ismétlődik a könyv II. függelékében, *Az erőszak apológiájában*. Apologetikus irat, ami az értekezést illeti, itt nyilván más műfaji-módszertani szabályok érvényesek. Mindazonáltal a gondolat ugyanaz. „A sztrájk háborús jelenség”²³ – jelenti ki Sorel –, ennek következtében a benne előforduló erőszakjelenségeket sem lehet járulékos zavarnak tekinteni. Közvetlen kapcsolat van tehát az általános politikai sztrájk valamint a társadalmi forradalom között: „A társadalmi forradalom ennek a háborúnak a kiterjesztése és minden sztrájk e háború egy-egy epizódja.”²⁴ Ezért aztán a forradalmi szindikalisták háborús fogalomhasználata teljesen jogos: ők látják a szocializmus víziójában az eszményi jövőt. Az apologetikus hangnem keresetlenebb megfogalmazásokat is jelent: ennek az átalakulásnak a során a szervezett termelők „kidobják a munkáltatókat és az államot”. Óvatosabb megfogalmazásban: mindenki fölöslegessé válik, aki a szervezett termelők eme új világában nem találja meg a maga helyét a racionális munkamegosztás szabályainak megfelelően. Sorel további érveket hozott annak érdekében, hogy a hatalmas sztrájkoknak a háborúval való összehasonlítása elfogadhatóvá váljék. A megismételt történelmi példázat mellett (hivatkozás az ókori köztársaságokra) az eszkatologikus argumentáció elemei is felbukkannak: az a társadalmi háború, amelyre a proletariátus szüntelenül készülődik, egy új, a termelők népének megfelelő civilizáció elemeit hozhatja létre. Sorel itt azt is megjegyezte, hogy az utóbbi években az új iskolának megfelelő filozófia is létrejövőben van, amely egyenesen az erőszak apológiájához kapcsolódik. *Sorel apostollá vált*. De: nyomban hozzátette – a francia gondolkodók moralista hajlandósága mindvégig megvan fejtegetéseiben –, hogy ez nem jelenti a kegyetlenség, a *férocityé*, elfogadását. Sőt a társadalmi harcnak a természetszerűen kifejlődő becsülethez kell folyamodnia, amelynek segítségével a gonosz érzelmeket ki lehet küszöbölni. Szerinte, ahol szervezetség van, ott a becsület is megjelenik. Ennek a becsületnek a folyamánya a forradalmi szindikalizmusban megjelenő magas civilizációs érték. A kemény sztrájkok sorozata, amelyek az általános sztrájk eszméje alatt egy egységes képzetrendszerre kapcsolódnak össze, a megváltozhatatlan társadalmi átalakulás gondolatához vezetnek. Mentális perspektíváról van szó, ami némiképpen ijesztőnek tűnik, ha a proletariátus tudatának egy általános tartalmi elemévé válik. Itt szinte szükségszerűen kell utalnunk egy későbbi

²³ I.m. 274.

²⁴ Uo.

marxizmus-koncepció hasonló okefejtés-rendszerére. *A történelem és osztálytudat* Rosa Luxemburg-fejezetében fogalmazott Lukács György, magára a szerzőre utalva a következőképpen: „Az osztálytudat a proletariátus „etikája”, elméletének és gyakorlatának egysége, az a pont, ahol felszabadító harcának szükségszerűsége dialektikusan szabadságba csap át. Amennyiben a párt²⁵ az osztálytudat történelmi alakjaként és cselekvő hordozójaként lép fel, egyben a harcoló proletariátus etikájának is hordozójává válik. Politikáját is e funkciójának kell meghatározni. Ha ez a politika nincs is mindig összhangban a pillanatnyilag adott, empirikus valósággal, ha ilyen pillanatban nem is követik jelszavait, a történelem szükségszerű menete nemcsak elégtételt szolgáltat majd neki, hanem a helyes osztálytudat morális ereje, a helyes, osztályszzerű cselekvés gyakorlati-reálpolitikai síkon is meghozza gyümölcsét.”²⁶

Művének IV. *Függelékében (Lenin mellett)* Sorel idézte Paul Seippel professzornak, a *Journal de Genève* munkatársának egy cikkét, amelyben a szerző a következőket írta: „Lenin és Trockij svájci tartózkodásuk idején kedvükre töprengettek Georges Sorel könyvén, amelynek alapelveit ugyancsak félelmetes logikával alkalmazzák...”²⁷ Trockij másod ízben 1914 augusztusa és ugyanazon év novembere között tartózkodott Svájcban, Zürichben, mint politikai emigráns. Paul Seippel feltételezését nehéz pontosítani. Maga Trockij az *Életemben* erről a periódusról írva *A háború és az internacionálé* c. brosrájának a megszerkesztéséről beszél, amelyben a német szociáldemokrácia vezetőinek elképzeléseit vitatta. Isaac Deutscher híres monográfiájában, sem a svájci tartózkodásra vonatkozó fejezeteiben, sem máshol nem tesz említést a soreli mű Trockij általi ismertségére vonatkozóan. Kautsky-ellenes híres brosrájában, amelyet 1920-ban egy páncélvonat vagonjában fogalmazott, és amelyben nem találunk hivatkozást Sorelre, Trockij így fogalmazott: „Amennyiben néhány országban a proletárdiktatúra meg is születik, a polgárháborút ez még nem tudja kiküszöbölni. Hogy megvilágítsuk a kérdést, ki rendelkezik majd a hatalommal ezekben az országokban, azaz hogy a burzsoázia megélhet-e avagy halálra van ítélve, az nem az alkotmány cikkelyeire való hivatkozásokban fog eldőlni, hanem az erőszak összes formáinak a használatá-

²⁵ A forradalmi párt tevékenységének az elemzésével nem foglalkozik különösen Sorel. Az osztály a fontos, nem élesapat szervezete. Ezt a leninizmus-bolsevizmus tette hozzá a mozgalomhoz. A párt fontosabb lett, mint az osztály és a mozgalom.

²⁶ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Lukács Sorel-értelmezéseit exhausztíve dolgozta fel Michael Löwy. Vö. Michael Löwy: *Georg Lukács e Georges Sorel*. *Critica Marxista* 121. http://www.ifch.unicamp.br/criticamarxista/arquivos_biblioteca/artigo274_Lowy.pdf

²⁷ Sorel, 278.

ban.”²⁸ Trockij aztán igazán tudhatta: nemcsak a proletár vörös hadsereg kiépítésében és győzelmeiben volt döntő szerepe, hanem a hadigazdaságában is.

BEFEJEZÉS HELYETT

Műve első kiadásának záró gondolatai szerint Trockij úgy vélte, hogy amennyiben a proletariátus le tudja győzni a burzsoázia kísértéseit – a parlamentarizmus és a szociálpolitika csapdáit – és képes a sajátlagos proletár-képességek fejlesztésére, azaz a proletárerőszak történelmi dimenziókba vite-lére, annyiban valóban át lehet lépni a valóságos történelem birodalmába. Értelmét veszti a régi szocializmusról folytatott mindenféle kicsinyes vita és tudóskodás, az együgyű és oktondi értekezések, rá lehet térni a már látható reális tények értékelésére, valamint a forradalmi mozgalom etikai értékelésére. Volna valamelyes ellentmondás abban a kijelentésben, amely szerint: „A szocializmus az erőszaknak köszönheti azokat a magasrendű értékeket, amelyekkel megváltja a modern világot.”²⁹ Az erkölcsi kérdésre Lenin is, Lukács is igyekezett a maga módján válaszolni, a tények azonban azt mutatták, hogy a kommunizmus kísérlete valóságos véráldozatával (a burzsoázia és minden ellenforradalmár, elhajló, kisebbségi csoport, etnikum megsemmisítése) valamint háborúival a világháborúkkal felérő több tíz milliós nagyságrendű embervesztéssel járt. A tények tehát maguk is megválaszták az erkölcsi kérdést. Ezek elől a kérdések elől egy még oly elméleti tanulmányban sem lehet szemérmesen kitérni. Nem volt szándékunk állást foglalni ama problematikában, hogy mennyiben felelős a tudós elméleti tételeinek gyakorlati érvényesülése szempontjából?!

Sorel maga is állást foglalt a kérdésben. E tanulmányban már idéztük azokat a szavait, amelyekkel az orosz dolgozók felé fordult. Szintén a IV. *Függelékben* – egy nagyon csavarintos retorikai fordulattal, amelyben szavait mintegy Leninnek tulajdonítaná -, kijelenti: a jövő hálával tartozik a szocializmus orosz katonáinak. Az erőszak áldozatai pedig szükségszerűek, ezt kissé szintén a retorika távolságtartó módján fejezte ki Sorel, mondatai jellemzik a teoretikus etikai álláspontját is: „Milyen súlytalannak ítélik meg majd a történészek a frázishősök bíráló szavait, akiket a demokrácia a *bolsevikok* túlkapásainak leleplezésével bíz meg”.³⁰ Végül pedig szerette volna látni a Szovjet-Oroszországot támadó gőgös polgári demokráciák megalázását is.

²⁸ Lev Trockij: *Leon Trotsky: Terorisme et Communisme. (L'Anti Kautsky)* Ink Book Edition, Paris, 2012, 82.

²⁹ Sorel. I.m. 246.

³⁰ Sorel I.m. 286.

Sorelt azonban nem próféciái felől kell megítélni. Művének egyik helyén utalt arra, hogy a különböző elégtelennek bizonyuló társadalomtudományi megismerési formákat fel kell váltani egy metafizikai szemléletnek, amelyben a jelenségek végső alapjai feltűnnek. Ez kétségtávol sikerült neki, erőszak - metafizikája ma is lehetőséget teremt arra, hogy alapösszefüggések szintjén foglalkozzunk a mai korszak végtelenül szerteágazó erőszakjelenségeivel. Világossá tette az erőszak alapvető történelemfilozófiai szerepét. Karl Löwith – ha már Proudhonnal foglalkozott –, indokoltan szentelhetett volna egy fejezetet alapvető monográfiájában Sorelnek is. Az erőszak üdvtörténetként is működik.

IRODALOM

- Hannah Arendt: *On Violence*. New York, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 1969.
- Walter Benjamin: *Zur Kritik der Gewalt*. Walter Benjamin Gesammelte Werke, Schriften Vol. II.1. hrsg. R. Tiedemann e H Schweppenhäuser, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999. 184.
- Isaac Deutscher: *The Prophet. The Life of Leon Trotsky*. Verso Book, 2015. 215.
- Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Magvető, Budapest, 1971.
- Chrissotyle Cambas: *Walter Benjamin lecteur de Réflexions sur la violence*. Cahiers Georges Sorel. Année 1984. Vol.2, 71-85
- Löwy, Michael: *Georg Lukács e Georges Sorel*. Critica Marxista 121. http://www.ifch.unicamp.br/criticamarxista/arquivos_biblioteca/artigo274_Lowy.pdf
- Malon, Benoît: *La troisième défaite du prolétariat français*. Neuchâtel, C.Guillaume Fils, 1871.
- Maximilien Rubel: *Georges Sorel et l'achèvement de l'oeuvre de Karl Marx*. Cahiers Georges Sorel. Année 1983. Vol. I, n.1. 9-36.
- Leon Trotsky: *Terrorisme et Communisme. (L'Anti Kautsky)* Ink Book Edition, Paris, 2012.